

פרק חמישי

מחשבת ישראל

הרב דוד עצמון

מתאם תכניות לימודים ואישור ספרי לימוד בחמ"ד

הרב ד"ר יוחאי רודיק

מפמ"ר מחשבת ישראל

יחסי דתיים וחילונים

לאור משנתו של הרב עוזיאל¹

הרב דוד עצמון

מטרות

1. המשתתפים יכירו את משנת הרב עוזיאל בדבר יחסי דתיים וחילונים במדינת ישראל.
2. המשתתפים יגבשו עמדה מושכלת על בסיס לימוד תורני בשאלת היחס אל הציבור שאינו שומר מצוות.
3. המשתתפים יבחנו כיצד ניתן ליישם את דבריו של הרב עוזיאל במציאות ימינו.

רציונל

אחדות עם ישראל והשכנת השלום בתוכו היו מן המטרות העיקריות של הרב עוזיאל בחייו, והיוו בסיס לרבות מפעולותיו. פעילותו למען מטרות אלו קיבלה ביטוי במגוון תחומים. כך, למשל, הוא היה מוכן "לוותר" על מקצת ממנהגי הספרדים כדי ליצור מנהג אחיד בארץ ישראל. ברוח זו הוא גם סירב להשתתף בפתיחת אספה של הוועד הלאומי שהתקיימה בירושלים, בשל סכסוך שהתעורר בין הוועד הלאומי ובין חלק מהארגונים השייכים אליו. כך הוא כותב: "כל ימי [...] עבדתי בכל מאמצי בעד אחדות האומה ושלמותה [...] משום זה איני יכול להיענות להזמנתכם כאורח ולראות את פילוגה של האומה שהיא מכאיבה את לבבי ומדכאה את רוחי עד למאד" (מכמני עוזיאל, חלק ה, עמ' תפד, וראו שם עד עמ' תפז).

לאור גישה זו של הרב עוזיאל נעסוק באופי הראוי ליחסים בין דתיים וחילונים על פי תפיסתו.

קהל יעד: כיתות טייב

עזרים

- נספח מס' 1:** קטעי מקורות - "היחס לעוברי עברה במקורות", כמספר המשתתפים.
- נספח מס' 2:** דף לימוד כמספר הקבוצות / כמחצית ממספר המשתתפים.
- נספח מס' 3:** נייר עמדה, כמספר המשתתפים.
- נספח מס' 4 (לכיתות מתקדמות):** דף מקורות, כמספר המשתתפים.

¹ שיעור זה הוא פיתוח של חלק ממערך שיעור אשר מופיע בספר "ערכים במבחן התורה", שנערך על ידי הכותב עבור עמותת "יסודות - המרכז לליבון ענייני תורה ומדינה".

מהלך השיעור

שלב א - במליאה

למנחה: מומלץ לפתוח את השיעור בתיאור דמותו, פועלו ומשנתו של הרב עוזיאל בכלל, ובעניין יחסי דתיים-חילונים בפרט. ראה העשרה למנחה עמ' 122.

■ המנחה יחלק למשתתפים את קטעי המקורות "היחס לעוברי עברה במקורות" (נספח מס' 1), ויקרא באוזניהם.

שאלות לדין:

1. על פי העולה מן המקורות, מה היחס כלפי מי שאינו מאמין ("הכופר בהשגחת האלוקים")?
2. מה יכולות להיות הסיבות ליחס זה?
3. האם גם בימינו יש לנהוג כן?

שלב ב - זוגי / קבוצתי

המנחה יחלק למשתתפים דף לימוד (נספח מס' 2), ויבקש מהם לענות על השאלות המצורפות.

שלב ג - במליאה

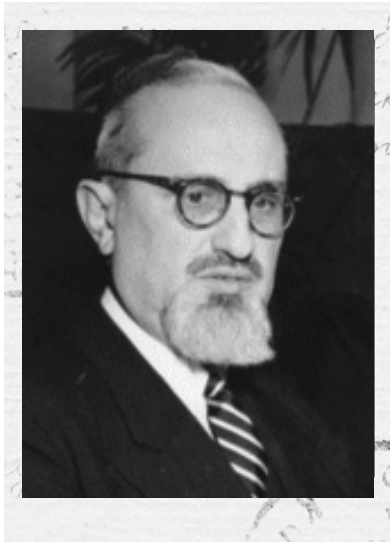
שאלות לסיכום:

1. מהם נימוקיו של הרב עוזיאל בעד שיתוף פעולה עם הציבור החילוני?
2. אילו מהנימוקים שייכים גם לימינו?
3. כיצד אפשר להביא למצבים שבהם יהיה חשוב לשני הצדדים לשתף פעולה? הדגימו.
4. נסחו נייר עמדה (נספח מס' 3), ובו הביעו עמדתכם ביחס לשיתוף הפעולה הרצוי עם הציבור החילוני לאור מה שלמדתם בשיעור זה.

הצעה להמשך פעילות בכיתות מתקדמות

שלב ד - במליאה / קבוצתי

- המנחה יחלק למשתתפים דף מקורות (נספח מס' 4) ובו השוואת דברי הרב עוזיאל לדברי הרב סולוביצ'יק והחזון איש.
- המנחה יציין בפני המשתתפים את העובדה שגדולי עולם שחיו במקומות שונים (החזון איש - חרדי בבני ברק; הרב עוזיאל - ספרדי; הרב סולוביצ'יק - בארה"ב) התמודדו עם אותן סוגיות. אפשר לראות בכך עדות למרכזיותן של שאלות אלה בעולם היהודי במאה ה-20, וכן לצורך של פוסקי ההלכה ומנהיגי הדור לתת מענה לשאלות התקופה.

נספח מס' 1 – קטעי מקורות

היחס לעובדי עברה במקורות

"החופשי בדעות, שכופר בהשגחת האלוקים על כל יצוריו, ולמציאות תורה אלוקית לישראל עמו, הוא נמנה בכלל הכופרים, המינין והאפיקורסין שאין להם חלק לעולם הבא, ולא עוד אלא שמציאותם בחיים היא מזיקה ומשחיתה".

(הגיוני עוזיאל, כרך א', עמ' 303-301)

"האפיקורסים, והם עובדי אלילים, או העושה עברות להכעיס, אפילו אכל נבילה או לבש שעטנז להכעיס, הרי זה כאפיקורוס, והם שכופרים בתורה ובנבואה מישראל, מצווה להורגם".

(שולחן ערוך יו"ד סימן קנח, סעיף ב')

נספח מס' 2 – דף לימוד

יחסי דתיים-חילוניים לאור משנתו של הרב עוזיאל

(הגיוני עוזיאל, כרך א, עמ' 301-303)

א. צירוף לדבר שבקדושה

"... והדין נותן שאין לצרפו לכל דבר שבקדושה למניין עשרה, וכן השיב הרמב"ם, שאין הקראים מצטרפים למניין עשרה לכל דבר שבקדושה, מאחר שאינם מודים בדברי רז"ל, זמי שאינו מודה בדבריהם – איכה נוכל להצטרף עמהם בדבר אשר הם תקנו ואלו אינם מודים, ובוודאי אסור הוא' (תשובת פאר הדור סימן עא), והתשב"ץ הוסיף וכתב: 'זמי שאינו רוצה לקיים מצוות תפילה, רשע הוא ופסול לעדות, ואינו עולה למניין עשרה' (תשב"ץ ח"ג סימן שט)".

מה המשמעות המעשית של היחס השלילי לעובדי עברה?

ב. מעמד העבריין כחלק מעם ישראל

"ואולם אין הדברים הללו אמורים אלא לצירופו לדבר של קדושה, אבל בחיי העם והקהילה חופשים כאלה אינם יוצאים מכלל ישראל במובנו הציבורי והלאומי, ואפילו מומר שקידש קידושו גמורים וצריכה ממנו גט (אבן העזר סימן מד סעיף ט).

וכלל גדול אמרו חכמינו ז"ל: 'ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא', ו'כדאמרי אינשי אסא דקאי ביני חילפי אסא שמיא ואסא קרו ליה' [תרגום: הדס הגדל בין סרפדים הדס שמו והדס הוא נקרא] (סנהדרין מד, א)".

*אינו הבנה עושה הרב עוביא' בין דברי שבקדושה
אבין שייכות אסא ישראל?*

ד. גבולות שיתוף הפעולה

"אמנם הדבר ברור כי הצטרפותנו לתנועה זאת [התנועה הציונית] צריכה להיות זהירה ומותנית מראש – שבכל עניין יסודי ועיקרי שבתורה ומסורה לא נצטרף אליהם, אבל נדרוש בתוקף שחינוך בנינו ובנותינו יהיו מסורים בידינו, ובתי אולפנא שלנו יהיו טבועים וספוגים בדעת התורה והמסורה ממקורותיה הראשונים ומצוינים בהלכה וקיום מצוות תורתנו, שבתות ומועדי קדשנו ישמרו בקדושתם בכל רחובותינו ומוסדותינו הציבוריים והלאומיים. חיי המשפחה וטהרתה יהיו נשמרים במשמרת התורה והמסורה, ומשפטי התורה יהיו משפטי הארץ בכל ענפי העבודה ומוסדות החברה, ואנו מאמינים כי עשה נעשה וגם נצליח לבנות את הארץ ואת מקדשה, ולהסיר את אלוקי הנכר מקרבנו, ולהתלבש בבגדי בדקדש הראויים ומיוחדים לעם ישראל".

מהן המגבלות על שיתוף הפעולה בין הציבור הדתי והחילוני?

ג. חשיבות החיבור עם החילונים

"מזה נלמד שכל מקום שההתרחקות מעם הארץ גורם לאיבה ופירוד לעשות במות מיוחדות לעצמם, שיאמרו: 'שלי עדיף משלך', וכן בכל מקום שכינוסו של העם הוא לתקנת העם והדגשת צביונו הלאומי, כל ישראל נחשבים כחברים, ומזה נלמוד בבניין אב לשאלתנו בעבודת תחיית העם, שאם באנו למצות את הדין ולומר להם: 'לא לכם ולנו לבנות בית ישראל ההרוס וארצו החרבה', נפר את אחדות העם ונגרום שכל אחד יעשה במה לעצמו ויאמר: 'במה שלי טהורה משלך', ולכן מצווה עלינו להתקרב אליהם כדי לשמור אחדות העם, וכדי לקרבם אלינו ולא להתרחק מהם, שבהתרחקותנו יתרחקו יותר ויותר. וכמו כן נלמד מזה בכל שעת אסיפת העם אין בודקים את היחידים בדעותיהם ואמונתם [...] בשעת אסיפה למלחמה ועבודה, ובשעת שמחת הרגלים – כולם נקראים חברים".

כאילו מצבים מצווה אשתו כעולה עם הציבור החילוני?

"...ולבד זה מצווה עלינו ללמוד מדרכי אלוקינו שנאמרו בתורתנו לאמר: הַשְׁכֵּן אִתְּם בְּתוֹךְ טְמֵאֹתָם (ויקרא טז, טז) – אף על פי שהם טמאים, שכונה בתוכם (פרי יקרא שם), וכן אמרו: 'גדול השלום ושנואה המחלוקת, שנאמר: חָלַק לִבָּם עֵתָהּ יִאָּשְׁמוּ (הושע י, ב) (בראשית רבה לא, ז)".

כיצד מחפיק הרב עוזיאל את גישתו אסניין אגרות העסק?

"ובאמונתנו בגואל ישראל וקדושו, אנו רואים בהתעוררות לאומית לגאולת העם, הארה אלוקית להשיב נדחי ישראל אל דרכי האלוקים ותורתו [...] וכלום מותר לנו להסתלק מכל פעולה שיש בה משום גאולת העם והארץ לפי שידי חפשיים מתעסקים בה?"

מהו הנימוק הנוסף אשתו כעולה עם החילונים?

לכיתות מתקדמות

כשאנו לומדים את פרשת העקדה, נתקלים אנו בפרט מוזר. הקב"ה אמר לאברהם: "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המוריה". למחרת קם אברהם בבוקר ויצא לדרכו: "וישכם אברהם בבוקר ויחבש את חמורו ויקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו הא־להים". נראה, שאברהם לא רצה ללכת לבדו; הוא לקח אתו שני ידידים קרובים כמלווים: אחד היה, לפי מסורת חז"ל, בנו ישמעאל, והשני – מנהל משקו המסור, אליעזר. בכל זאת, לומדים אנו מן הפרשה, כי כאשר התקרב אברהם אל הר המוריה: "ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק", פירק את החבורה וציווה על שני נעריו לעצור: "ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם"....

נדמה לי, כי בצוואת אברהם כלולה השקפת עולם שלמה בנוגע ליחסנו אל יהודים שאינם שומרי מצוות. יחסו של אברהם לנעריו היה מיוחד במינו: הוא לא היה מושתת על פרישה גמורה. הדרך אל הר המוריה ארוכה היא ומתפתלת בין הרים ובתוך עמקים, מלאה נחשים ועקרבים וכנענים פרועים, שארבו לאברהם וליצחק. כדי שאברהם יוכל להגיע בשלום אל הר המוריה, כדי שיוכל לקדש את ההר השומם ולקרוא לו "ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה", היה זקוק לעזרה אף מישמעאל ומאליעזר, שלא דווקא הזדהו עם אמונתו בקדושה ולא הבינו את מסירת הנפש בה עבד אברהם את הקב"ה. אולם, ברצון או שלא ברצון, שיתפו פעולה עם אברהם וליוו אותו אל הר המוריה. "וישכם אברהם בבוקר ויחבש את חמורו ויקח את שני נעריו אתו"....

ובכן, האם זה מלמד אותנו כי לא היתה מחיצה בין שני הנערים, מצד אחד, ובין אברהם, מצד שני? ח"ו. אמנם, אברהם לא גרס את שיטת הפרישה, אולם אחדות מלאה, אחווה, אי־אפשר שתהיה כל עוד ששני הנערים לא היו מוכנים להשתחוות להקב"ה על הר המוריה. אברהם והנערים הלכו

Blank writing area with horizontal lines for notes.

ונראה דאין דין מורידין אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה, כמו בזמן שהיו נסים מצויין ומשמש בת קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כול, והכופרין אז הוא בנליזות מיוחדות בהטיית היצר לתאוות והפקרות, ואז היה ביעור רשעים – גדרו של עולם, שהכול ידעו כי הדחת הדור מביא פורעניות לעולם, ומביא דבר וחרב ורעב בעולם; אבל בזמן ההעלם, שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה הורדה גדר הפרצה, אלא הוספת הפרצה, שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלימות ח"ו. וכיוון שכל עצמנו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה, ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת.

הרב אברהם ישעיהו קרליץ, "חזון איש", חי בין השנים 1878-1953, בני ברק (יורה דעה, סימן ב, אות טז)

**השוו בין שיטתו של הגבון איש לגבי היחס האיילונים בפאן
הפה ובין דבריו של הרב עוזיאל.**

כברת ארץ ניכרת יחדיו, אולם כשהגיעו למקום מסוים בדרך אל הר המוריה, נתפרקה החבורה ואברהם נפרד משני הנערים באמרו אליהם: "שבו לכם פה עם החמור"; הלאה אי אפשר לכם ללוות אותנו; מכאן אני נשאר עם יצחק לבדי. תודתי נתונה לכם על חברתכם עד הנה, על עזרתכם ותמיכתכם, אולם מכאן ואילך אין אנו עוד שותפים, מרגע זה הסיסמא שלי היא פרישה: "שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה"...

אנו, חברי המזרחי, נוקטים בשיטה שנוסחה על ידי אברהם בהודעתו לשני הנערים. כדי לבנות את מדינת ישראל צועדים אנו עם כל המפלגות, מפני שמאמינים אנו, כי מדינת ישראל היא הדרך המובילה אל הר המוריה, ומפני שברור לנו, כי לבדנו לא תצליח נסיעתנו בדרך זו. לכן מקיימים אנו את ה"ויקח את שני נערינו ואת יצחק בנו ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו האלהים". האם פירושו של דבר הוא כי הולכים אנו עם כל אחד ואחד אל הר המוריה, כי מוכנים אנו להרשות לשני הנערים לחלל את קדושת הר המוריה ולהשתחוות לכל הגילולים? לא! כשהדבר נוגע להר המוריה – להלכות אישות, חינוך, לשמירת שבת, למאכלות אסורות, לרבנות ולהוראה, ל"מיהו יהודי?" – מצהירים אנו בגאון לשני הנערים, יהיו מי שיהיו בקואליציה אתנו: "שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה". קדושת הר המוריה חייבת להישמר כדין וכדת; רק אנו, שומרי המסורת, יודעים כיצד לגשת אל הר המוריה, איך להשתחוות להקב"ה, כיצד לבנות את בית המקדש. "שבו לכם פה עם החמור". אנו משתפים פעולה אתכם בכל המפעלים, אולם אין פשרות בנוגע ל"מקום אשר אמר לו האלהים", בנוגע למטרה הסופית של נסיעתנו בת האלפיים חזרה לארץ ישראל, בנוגע ל"כה" (תכלית הכול!).

הרב סולובייצ'יק, חי בין השנים 1903-1993, ארה"ב (חמש דרשות, עמ' 30-32)

**השוו בין העקרונות שמציב הרב סולובייצ'יק איתו פסולה
עם האיילונים ובין העקרונות שמציב הרב עוזיאל.**

א. הדילמה: האם באמת היחס לציבור החילוני צריך להיות כפי המתואר במקורות? (ראה נספח מס' 1 בשיעור זה.)

הרב עוזיאל פותח בהצגת הבעיה של שיתוף פעולה עם החילונים בכך שהוא מציג את היחס המתבקש כלפי חילונים כפי שעולה מן המקורות. נשים לב, כי הרב עוזיאל נמנע מלהביא את המקורות החריפים בלשונם, ומסתפק במראי מקומות, אולם הדילמה קיימת ומעוררת שאלות נוקבות.

ב. ההבחנה: מתי יש להרחיק את החילוניים ומתי יש לקרבתם?

הפתרון של הרב עוזיאל לבעיה זאת מתבסס על שתי הבחנות שהוא מגדיר: הבחנה אחת – בין שיתוף פעולה לעניינים שבקדושה ובין שיתוף פעולה בענייני חול. בענייני קודש יש לשמור על קדושת המחנה הדתי, ואין לשתף את הציבור החופשי ולא להשתתף אתו. לעומת זאת, בכל תחום אחר מותר לשתף פעולה? הבחנה אחרת – בין מצב שבו הרחקה של מי שאינו מאמין יש בה תועלת ובין מצב שהרחקה שכזו לא תועיל, ואולי אף תזיק.

ג. הנימוקים לשיתוף פעולה ולקרבה

מעבר להבחנות אלו סבור הרב עוזיאל שלא רק שמותר לשתף פעולה, אלא שמצווה לעשות כן. הרב מונה כמה סיבות לחשיבות שיתוף הפעולה:

1. הציבור החופשי הוא חלק מעם ישראל.
2. שיתוף פעולה יכול לגרום לקירוב רחוקים ולמנוע ריחוק גדול עוד יותר.
3. שיתוף פעולה יאפשר גם להשפיע על החברה בכללה ועל אופייה.
4. המטרה של בניית הארץ היא מטרה חשובה, ולכן חובה לשתף פעולה להשגתה.
5. יש השגחה אלהית בכך שהציונות התחילה דווקא בקרב יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, ולפיכך הרב רואה בשיתוף הפעולה אתם בתקופתנו היענות לתהליך הגאולה.

ד. השוואה בין דברי הרב עוזיאל לרב סולובייצ'יק ולחזון איש (לכיתות מתקדמות)

- ההחלטה אם לעשות את ההשוואה ובאיזה היקף תלויה ברמת הכיתה ובזמן שיש לכך.
  - ניסוח דבריו של החזון איש אינו פשוט. על כן מומלץ למנחה ללמוד דברים אלה יחד עם המשתתפים, או לחלופין להכין עבורם עיבוד לתוכן דבריו. הרב עוזיאל הוא היחיד שהתמודד ומתמודד עם סוגיות אלו. שני מקורות חשובים ודומים מצויים בדבריהם של הרב סולובייצ'יק והחזון איש. בהבחנה בין שיתוף פעולה בענייני קודש לשיתוף פעולה בענייני חול עסק גם הרב סולובייצ'יק.
- החזון איש בקטע יסודי וחשוב מאוד מבחין בין היחס הקשה לחילוניים בשתי תקופות: בזמן שהייתה השגחת ה' וכולם היו שומרי תורה ומצוות – אז מי שפרק עול היה רשע ופורץ גדר, והיה הכרח לנקוט עמו בדרכים קשות כדי לגדור את הפרצה; ובזמן שרבים הם פורקי העול – אזי לא רק שדרך קשה לא תגדור את הפרצה, אלא תגרום ליתר ריחוק.

ה. סיכום העקרונות שבדברי הרב עוזיאל ובחינת יישומם בימינו אלה

הרב עוזיאל תומך נלהב בשיתוף פעולה תוך שמירה על טהרת המחנה הדתי וקדושתו בכל הנוגע לשמירת תורה ומצוות. יש ללבן עם התלמידים את משמעותם של דברי הרב עוזיאל ויישומם בתקופתנו. יש לבחון עמם האם הנימוקים שלו רלוונטיים גם לתקופתנו, באילו מצבים חשוב/לא חשוב לשתף פעולה, ומתי עדיף, או אפילו אסור, לשתף פעולה.

(מתוך: הגיוני עוזיאל, שער ח – המאמין והחופשי בתחיית האומה, פרק ד: אלו שאין להם חלק לעולם הבא, עמ' 301-303)

2. מכלל דבריו של הרב עוזיאל עולה שאין לצרף חילוני למניין. זו סוגיה הדורשת דיון לעצמה, ופוסקי דורנו עסקו בה.